

А. Қодирқулов
ТДЮУ магистранти

ХЎЖАЛИК СУДЛАРИДА БИРИНЧИ ИНСТАНЦИЯ СУДИДА ИШ ЮРИТИШНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Суд-ҳуқуқ ислохотларининг кейинги босқичида асосий долзарб вазифалардан бири бўлиб, одил судлов сифатини ошириш, судда ишларни ҳал қилиш тартибини такомиллаштириш, фуқаролар ва бошқа субъектларнинг суд орқали ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш имкониятларини кенгайтириш, бунинг учун процессуал тартиб шарт-шароитларни вужудга келтириш ҳисобланади. Шу мақсадда бугунги кунда хўжалик процессуал ва фуқаролик процессуал қонунчилик жиддий танқидий таҳлил этилиши, бу соҳада судларнинг амалий фаолияти ўрганиб чиқилиши ва умумлаштирилиши лозим¹.

Хўжалик суди биринчи инстанциясида иш юритишнинг процессуал тартибига оид норматив-ҳуқуқий базанинг ҳозирги ҳолатини баҳолай туриб, уларни такомиллаштириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан ҳисобланади.

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Қабул қилинадиган қонун лойиҳаларида амалдаги қонун ҳужжатларидан фарқ қиладиган тафовутларга, такрорларга йўл қўйилганини, бошқа ҳужжатларга ҳавола қилиш ҳолатлари кўпчилиги қайд этиш лозим. Ва энг асосий камчилик қабул қилинадиган қонунларда аксарият ўринларда ана шу қонун ҳужжатларининг ҳаётга татбиқ этилишини таъминлайдиган процессуал механизмларнинг мавжуд эмаслигида кўзга ташланади. Бу эса ўз-ўзидан ушбу ҳужжатларнинг қўлланишини сезиларли даражада қийинлаштиради, қонунларнинг ижро этилмаслигига, ҳуқуқий ниғилизмга, яъни ҳар қандай ҳуқуқий норманинг инкор қилинишига, ҳуқуқни қўллаш амалиёти самарадорлигининг пасайишига олиб келади”².

Ҳақиқатан ҳам қабул қилинадиган қонунларнинг суд амалиёти ва ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги самарадорлигини ошириш суд-ҳуқуқ ислохотларининг муҳим устувор вазифаларидан биридир.

Мазкур белгиланган устувор вазифаларнинг ижросини таъминлаш, жамиятимизда кенг қўламда амалга ошириладиган суд-ҳуқуқ ислохотларини ривожлантириш, суд ишларини юритиш билан боғлиқ фаолиятни тартибга солиш жараёнларида вужудга келаётган муаммоларни назарий ва амалий жиҳатдан чуқур тадқиқ этишни тақозо этмоқда.

Статистик маълумотларга қараганда, 2013 йилда хўжалик судларининг биринчи инстанциясида 235.150 та хўжалик ишлари кўриб чиқилган³. Шундан 159.736 таси ҳал қилув қарори асосида ҳал этилган ишлардир. Жумладан, суд буйруғини бериш тартиби асосидаги ишлар 68.754 тани, рад этилган ишлар сони 6.603 тани, даъво аризаси кўрмасдан қолдирилган ишлар сони 4.014 тани, иш юритиш тугатилган ишлар сони 2.646

тани, келишув битими тасдиқланган ишлар сони 561 тани, янги очилган ҳолатлар бўйича кўрилган ишлар сони 155 тани, сайёр суд мажлисларида кўрилган ишлар сони 84.017 тани ташкил қилган. Ҳисобот даврининг охирига қолдиқ бўлган ишлар сони 14.270 тани ташкил қилган. Шунингдек, 2013 йилда ҳисобот даврида келиб тушган ариза ва даъво аризалар сони 260.805 тани, тегишлилиги бўйича бошқа ишга ўтказилган ишлар сони 60 тани, ариза ва даъво ариза қабул қилиши рад этилган ишлар сони 5.604 тани, қайтарилган ариза ва даъво аризалар сони 12.820 тани, кўриш учун қабул қилинган ариза ва даъво аризалар сони 242.321 тани, бошқа хўжалик судлари иш юритувидан қабул қилинган ишлар сони 93 тани ташкил қилган. Юқоридаги статистик маълумотларидан кўриниб турибдики, хўжалик ишлари бўйича судларда ишлар сони судларни ишларни кўриб чиқишга вақт нуқтаи назардан ҳамда жисмонан улгурмаслигига олиб келмоқда.

Шунинг учун ҳам хўжалик судларида иш юритишнинг мақсад ва вазифаларни тўғри аниқлаб олиш муҳим ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Хўжалик процессуал кодексининг 3-моддасига кўра, хўжалик судида суд ишларини юритиш вазифалари қуйидагилардан иборат:

1) иқтисодиёт соҳасида корхона, муассаса, ташкилотлар ва фуқароларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқларини ёхуд қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш;

2) иқтисодиёт соҳасида қонунчиликни мустаҳкамлаш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга қўмаклашиш.

Ўзбекистон Республикаси хўжалик процессуал қонунчилигида юқоридаги норманинг назарда тутилганлиги мамлакатимизда олиб бориладиган суд-ҳуқуқ ислохотларининг самарасидан далолат бермоқда, яъни тадбиркорларнинг иқтисодий ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш суд органлари олдидаги энг муҳим вазифа қилиб белгилаб қўйилди.

Хўжалик суд ишлари юритиш вазифалари тўғрисида ҳуқуқшунос олим Ш.Ш.Шорахметов шундай таъкидлайди: агар тарафлар иқтисодиёт соҳасида корхона, муассаса, ташкилотлар ва фуқароларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқларини ёхуд қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бажармасалар, бундай ҳолларда суд ўзига берилган ваколат доирасида давлатнинг мажбурлаш тадбирини қўллабди. Суд бу мажбурлаш тартибидаги ишларни суд процессида процессуал ҳаракатларни амалга ошириш билан ҳал этади⁴.

Ҳуқуқшунос олима Ф.Ибратова хўжалик суд ишларини юритишнинг мақсади иқтисодий ва хўжалик низоларини суд ҳал этиш ҳамда асосий вазифалари фуқаролар, корхона, муассаса ва ташкилотларининг бузилган ҳуқуқ ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат. Бу процесснинг барча босқичида ҳар бир иш юзасидан амалга оширилади⁵.

Юқоридаги ҳуқуқшунос олимларнинг фикрларида ҳам асосий эътибор хўжалик суд ишларини

¹ Хўжалик процессуал қонунчилигини такомиллаштириш муаммолари. Монография. О.Оқюлов муҳ.остида. –Т.:ТДЮИ, 2011. –Б.57.

² Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. –Тошкент: Ўзбекистон, 2010. –Б.14.

³ <http://economical-court.uz/>

⁴ Шорахметов Ш.Ш. Ўзбекистон Республикасининг Хўжалик процессуал ҳуқуқи. –Т.: “Адабиёт жамғармаси”. 2001. –Б.11.

⁵ Ф.Ибратова Хозяйственное процессуальное право. Учебник. –Ташкент: ТГЮИ, 2012. –С.19.

юритишнинг вазифаларига қаратилган. Чунки, Ўзбекистон Республикасининг Хўжалик процессуал кодексида хўжалик суд ишлари юритишнинг мақсади баён этилмаган бўлса-да, хўжалик процессуал қонунчилигининг ҳуқуқий нормалари мазмун-моҳиятига сингдирилган.

Унга кўра, хўжалик судида иш кўришнинг асосий мақсади одил судловни амалга ошириш, иқтисодиёт соҳасида қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш, демократияни, ижтимоий адолатни, фуқаролар, корхона, муассаса, ташкилотлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга кўмаклашишдан иборат. Шу маънода хўжалик судлари томонидан хўжалик ишларининг сайёр суд мажлисларида кўрилиши ҳам жамиятда қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлашда, аҳолининг ҳуқуқий саводхонлиги оширишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Статистик маълумотларга қараганда 2013 йилда хўжалик юритувчи субъектлар, тадбиркорлар ва давлат органларидан хўжалик судларига келиб тушган 235 мингдан ортиқ ариза ва даъво аризалари мазмунан кўриб, ҳал этилган. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари, шу жумладан, фермер хўжаликларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга оид 23 мингдан зиёд ишлар кўрилиб, уларнинг фойдасига 322,5 миллиард сўм маблағларни ундириш ҳақида қарорлар қабул қилинган, 84 мингдан ортиқ хўжалик ишлари бевосита жойларда, сайёр суд мажлисларида кўриб чиқилган¹.

Албатта, хўжалик суд ишлари юритиш мақсад ва вазифаларининг аҳамиятини тўлиқ тасаввур этиш учун бошқа орижий мамлакатлар қонунчилигини таҳлил қилиш, уларнинг тажрибаларини ўрганиш лозим.

Шу нуқтаи назардан МДХ таркибига кирувчи мамлакатлар процессуал қонунчилигига мурожаат қиладиган бўлсак, Россия Федерацияси АПКнинг 2-моддасида арбитраж судларида ишларни юритиш вазифалари қуйидагилардан иборат эканлиги белгиланган:

1) тадбиркорлик ва бошқа иқтисодий фаолиятни амалга оширувчи шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, шунингдек, тадбиркорлик ва бошқа иқтисодий фаолият соҳасида РФ ва унинг субъектлари, муниципал тузилмалар, мазкур соҳада мансабдор шахслар, маҳаллий бошқарув органлари, РФ давлат ҳокимияти органларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат;

2) тадбиркорлик ва бошқа иқтисодий фаолият соҳасида одил судловга мурожаат қилиш ҳуқуқини таъминлаш;

3) мустақил ва беғараз судлар томонидан оқилона муддатда адолатли ошкора суд муҳокамаисни ўтказиш;

4) тадбиркорлик ва бошқа иқтисодий фаолият соҳасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва қонунийликни мустаҳкамлаш;

5) судлар ва қонунга ҳурмат билан муносабатда бўлишни шакллантириш;

6) ўзаро шерик ишга доир муносабатларни шаклланиши ва ривожланишига кўмаклашиш, ишчанлик обороти этикаси ва одатларни шакллантириш².

Россия Федерацияси Арбитраж процессуал қонунчилигида хўжалик суд ишларини юритиш вазифалари бироз кенгрок берилган бўлиб, унга фуқаролар, ташкилотлардан сўнг Федерация субъектлари, маҳаллий тузилмалар, шунингдек, фуқаролик, меҳнат ёки бошқа ҳуқуқий муносабатлар субъектлари ҳисобланган бошқа шахслар ҳуқуқ ва манфаатлари киритилган. Ушбу моддада айтиб ўтилган субъектлар доираси бир томондан кенгрок кўринса-да, бироқ умумий маънода муассаса, ташкилотлар юқоридагиларни ўз ичига қамраб олади.

Шу билан бирга, Россия Федерацияси ХПКнинг 2-моддасида хўжалик суд ишларини юритиш вазифаларига қонунийлик, ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, қонун ва судга ҳурмат муносабатида бўлишга кўмаклашиш кўзда тутилган бўлиб, бизнинг хўжалик процессуал қонунчиликдан фарқли жиҳати сифатида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, қонун ва судга ҳурмат муносабатида бўлиш мақсадини кўрсатиш мумкин. Фикримизча, хўжалик суд ишларини юритиш мақсади сифатида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишни алоҳида ажратилганлиги қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлашнинг бир йўналиши эканлигидан далолат бермоқда. Шунингдек, қонун ва судга ҳурмат муносабатида бўлиш мақсадига хўжалик суд ишларини тўғри, ўз вақтида кўриб чиқиш ва ҳал этиш орқали эришиш мумкин, шу сабабли ушбу мақсад процессуал қонунчиликка тўғри киритилган, деб ўйлаймиз. Мамлакатимиз процессуал қонунчилигида кўзда тутилган хўжалик суд ишларини юритишда демократияни, ижтимоий адолатни таъминлаш мақсадларига эришилиши фуқароларнинг қонунга ва судга ҳурмат муносабатида бўлишига олиб келади. Чунки, суд томонидан қонунларнинг тўғри қўлланилиши, одил судловнинг амалга оширилиши, адолатли ҳал қилув қарорининг чиқарилиши билан фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари ҳимоя қилиниб, уларнинг қонунга, судга бўлган ишончи ва ҳурмати ошади. Бу эса, жамиятда демократиянинг устунлигидан, ижтимоий адолатнинг қарор топганлигидан далолат беради. Шу маънода, Ўзбекистон Республикаси ХПКнинг 3-моддасида келтирилган хўжалик суд ишларини юритиш вазифалари ўзининг мазмуни, анча кенг субъектлар доирасини қамраб олиши, суд ишларини юритиш мақсадлари билан фарқли жиҳатларини кўриш мумкин.

Беларусь Республикаси ХПКнинг 3-моддаси “Хўжалик судларида суд ишларини юритишнинг мақсади” деб номланиб, унга кўра, қонун ҳужжатларида ўрнатилган тартибда умумий белгиланган муддатдан чиқиб кетмаган ҳолда қисқа муддатда тадбиркорлик ва бошқа хўжалик фаолиятини амалга оширишдан келиб чиқадиган низоларни қонуний ҳал қилишни таъминлаш; ваколатли, мустақил ва беғараз судлар томонидан адолатли суд муҳокамасини ўтказиш.

Шунингдек, Беларусь Республикаси ХПКнинг 4-моддаси “Хўжалик судларида суд иш юритувининг вазифалари” деб номланган бўлиб, унинг вазифалари сифатида қуйидагилар белгиланган:

- хўжалик судлари томонидан ишларни тўғри ва ўз вақтида кўриб чиқиш;

- яқка тартибдаги тадбиркорлар, юридик шахсларни бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини, шунингдек, мазкур соҳада Беларусь Республикаси, БРнинг маъмурий-худудий

¹ <http://www.kun.uz/> 31.01.2014.

² <http://www.consultant.ru>

бирликлари, давлат органлари, маҳаллий ва ўзини ўзи бошқарув органлари, бошқа органлар ва мансабдор шахсларни ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда фуқаролар ва юридик шахс ҳисобланмайдиган ташкилотларнинг ҳам;

- тадбиркорлик ва бошқа ҳўжалик (иқтисодиёт) соҳасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва қонунийликни мустаҳкамлашга кўмаклашиш;

- ҳўжалик судларида суд ишларини юритиш тўғрисидаги мазкур Кодекс ва бошқа қонун ҳужжатларида ўрнатилган тартибда судлар ва бошқа органлар қарорларини ижро этиш;

- шерикчилик асосида ишчанлик муносабатларини шакллантириш ва ривожлантириш, иш юритиш этикаси ва анъаналарини такомиллаштириш, суд ҳокимиятининг нуфузини мустаҳкамлашдан иборат¹.

Кўриниб турибдики, Беларусь Республикаси қонунчилигида ҳўжалик суд ишларини юритиш вазифалари бизнинг процессуал қонунчиликдан айрим фарқли жиҳатлари билан ажралиб туради. Беларусь Республикасида ҳўжалик суд ишларни юритишнинг энг муҳим вазифаси ҳўжалик ишларини тўғри ва ўз вақтида кўриш ва ҳал этишдан иборат бўлиб, бу орқали ҳўжалик юритувчи субъектлар ҳуқуқлари ва қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишга эришилиши назарда тутилган. Шунингдек, ҳўжалик суд ишларини юритиш вазифалари қаторига ижрога тегишли суд қарорлари ва бошқа ҳужжатларни ижро этишни таъминлаш ҳам киритилиши бизнинг қонунчиликдан фарқли жиҳат ҳисобланади.

Ҳўжалик суд ишларини юритиш вазифалари қаторига суд қарорлари ва бошқа ҳужжатларни ижро этишни таъминлашнинг киритилишини тўғри деб ҳисоблаш мумкин. Чунки, ҳўжалик суд ишларини юритишдан асосий мақсад юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишдир. Суд томонидан низолашилаётган ҳуқуқ ва манфаатлар юзасидан ҳўжалик иши тўғри, ўз вақтида кўриб чиқилиб, ҳал қилув қарори чиқарилса, бироқ у ўз вақтида ижро этилмаса, ҳўжалик суд ишларини юритишдан асосий мақсадига эришиб бўлмайди. Фақатгина суднинг ҳал қилув қарори асосида ёзилган ижро варақасини ижро этиш орқалигина бузилган ҳуқуқ ёки манфаат ҳимоя қилиниши мумкин. Шу маънода ҳўжалик суд ишлари юритиш вазифаларига суд қарорлари ва бошқа ҳужжатларни ижро этишни таъминлашнинг киритилишини мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаш мумкин.

Юқорида МДХ мамлакатлари ва мамлакатимиз ҳўжалик процессуал қонунчилигини қиёсий таҳлил этиш орқали Ўзбекистон Республикаси Ҳўжалик процессуал кодексининг 3-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этилишини мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

Ҳўжалик судида суд ишларини юритиш вазифалари қуйидагилардан иборат:

1) иқтисодиёт соҳасида корхона, муассаса, ташкилотлар ва фуқароларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқларини ёхуд қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда суд қарорлари ва бошқа ҳужжатларнинг ижро этишни таъминлаш мақсадида ҳўжалик ишларини тўғри, ўз вақтида кўриб чиқиш ва ҳал этиш;

2) иқтисодиёт соҳасида қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш, демократияни, ижтимоий адолатни, фуқаролар, корхона, муассаса, ташкилотлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга кўмаклашиш.

Аннотация: мазкур мақолада ҳўжалик судларида биринчи инстанция судида иш юритишнинг мақсад ва вазифалари, МДХ давлатлари ҳўжалик процессуал қонунчилиги билан қиёсий таҳлил ҳамда ҳўжалик процессуал қонунчилигини такомиллаштиришга қаратилган таклиф ва тавсиялар билдирилган.

Калит сўзлар: ҳўжалик судлари, одил судлов, ҳўжалик судларида иш юритишнинг мақсад ва вазифалари.

Аннотация: в данной статье освещаются цели и задачи производства первой инстанции хозяйственно-го суда; даны предложения и рекомендации, направленные на совершенствование хозяйственного процессуального законодательства, а также проведен сравнительный анализ хозяйственного процессуально-го законодательства стран СНГ.

Ключевые слова: хозяйственный суд, правосудие, цели и задачи производства первой инстанции хозяй-ственного суда

Annotation: in this article it is revealed the aims and tasks of proceeding in the first instance of economical court; it is given suggestions and recommendations directed for the development the economical procedural legislation, also it was made comparative analysis of economical procedural legislation of CIS countries.

Key words: economical courts, justice, the aims and cases of proceeding in the economical courts.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. –Тошкент: Ўзбекистон, 2010. –Б.14.
2. Ҳўжалик процессуал қонунчилигини такомиллаштириш муаммолари. Монография. О.Оқюлов муҳ.остида. –Т.:ТДЮИ, 2011. –Б.57.
3. Шораҳметов Ш.Ш. Ўзбекистон Республикасининг Ҳўжалик процессуал ҳуқуқи. –Т.: “Адабиёт жамғармаси”. 2001. –Б.11.
4. Ф.Ибратова Хозяйственное процессуальное право. Учебник. –Ташкент: ТГЮИ, 2012. –С.19.
5. <http://economical-court.uz/>
6. <http://www.kun.uz/>
7. <http://www.consultant.ru>
8. <http://www.pravo.kulichki.ru>

¹ <http://www.pravo.kulichki.ru>